

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 18
(18751)

2016 чылдың
февраль 18
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электронуг почта:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

ЭЭРБЕКТИҢ ЭРЕС КЫЗЫ

Екатерина Алексеевна Опей-оол бодунуң бүдүргөн кылыгларын
улуг күзөлдүү-биле көргүзүп турары.

Ажыл-херек аайы-биле Кызыл
жунуңуң Ээрбек суурга чоруп
тувуста, хоочун Екатерина Алек-
сеевна Опей-оолду чаңгыс чер-
туттулар кайгамчык идепкейжи
еп үнөлээр улус болду.

Ээрбекчилериниң ынчаар чугаа-
ап турары бадыткалдыг дээрзин
схердивис. Аңаа болгулаан хөй-
иитичи кандыг-даа хемчеглер-
е Е.А. Опей-оол ыяап киржир,
бодунуң байлак арга-дуржулганын
ну организастап турарларга
амчыдар, чагыг-сүмезин бээр
ачылдыг.

Екатерина Алексеевна «Сагыл-
а» төвүн тургузуп алган. Хөй-

ниити ажылдарына аныяктарны
ол төптү дамчыштыр кириштирип
турар. Эрткен чылын «Шай байыр-
лалын» өөредиглиг кылдыр аажок
солун эрттирген. Тываның болгаш
Россияның демнежилгезиниң
100 чылын демдеглээн чылда ол
уран кылыглар делгелгезин база
организастап, Ээрбектин чонунуң
уран-шеверин Кызыл кожуунуң,
оон туржук республиканың чонунга
көргүскен.

Бо чылын Е.А. Опей-оолдун
дорт киржилгези-биле Тываның
аалчыларына хүндүткел чылын-
га тураскааткан хемчеглерни ол
суурга чоокта чаа эрттирген. Аңаа

дыка хөй аалчылар кээп, эрткен
байырлалды улуг сонургал-биле
көргөннөр.

«Мээң улуг күзелим — аныяк-
тарны чонга ажыктыг, дидим
ажыл-херектерже хаара тудары.
Бо үениң оолдар, кыстары өде-
чара болгаш чүдөн-даа кортпас
болур ужурлуг. Оларның мур-
нунда улуг амыдырал бар, аңаа
таваржып келген кандыг-даа
бергелерни торлуш чок ажыл
эрттерин оларга күзээр мен» —
деп, Ээрбектин эрес хоочуну
чугаалаар.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнуң фотозу.

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

ЧОННУҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУНЧЕ УГЛАНГАН

Тываның Баштыңы Шол-
ан Кара-оол Онза байдал-
арны болдурбазының бол-
аш чайладырының чаңгыс
ай күрүнө системазының
өлээлекчилериниң (РСЧС-тиң)
үгү-россия чыыжының ажы-
лышкынынга киришкен.

Ол хемчегге РФ-тиң Прези-
дентиниң Администрациязының,
россияның Чазаның, Федералдыг
уралдың, РФ-тиң Айыыл чок
орук чөвүлелиниң, күүсекчи
рге-чагырганың федералдыг
органнарының, РФ-тиң субъек-
тилериниң төлээлери, Россияның
ОБЯ-зының чанында хөй-ниити
болгаш эксперт чөвүлелдериниң

кежигүннери, Россияның ОБЯ-
зының регион төптериниң болгаш
Кол эргелелдериниң начальникте-
ри киришкеннөр.

Бүгү-россияның ол чыыжы
РСЧС-тиң ажыл-чорудулганының,
2015 чылда хамааты камгалал-
дың хемчеглериниң түңнелдерин
үндүреринге болгаш 2016 чыл-
да сорулгаларны салырынга
тураскааттыг. Оон аңгыда
чурттакчы чоннуң ажыл-амы-
дыралының айыыл чок чоруун
хандыраарының сорулгаларын
боттандырып тура, күүсекчи
эрге-чагырганың федералдыг
органнарының болгаш РФ-тиң
субъектилериниң күүсекчи эрге-

чагырга органнарының ажыл-
чорудулганының чаңгыс аай болу-
рун сайгарып чугаалашкан.

«Чаңгыс дүн дургузунда Мос-
квага чедип келдим. Россияның
ОБЯ-зының чанында онза бай-
далдарны болдурбазының болгаш
хамааты камгалалдың планнарын
күүседириниң талазы-биле Бүгү-
россия чыыжы эгелээн. Кады
ажылдажылга болгаш деткимче
дээш камгалалдың бүгү алба-
нынга, ОБЯ-га онза өөрүп четти-
ришкенин Тываның мурнундан
илергейлээр чугула» — деп,
Шолбан Кара-оол бодунуң блогун-
га бижээн.

gov.tuva.ru.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилели

УЛАМ НЕПТЕРЕП БАР ЧЫДАР

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөви-
лелиниң киржикчилери, малчыннаар деп турар өг-
бүлөлөр-биле зона ужуражылгалары бистиң республи-
када хөйү-биле эртип турар.

Оларның бирээзи Шагаан-Арыг хоорайга болган. Аңаа
Улуг-Хем, Чаа-Хөл болгаш Чеди-Хөл кожууннардан келген
төлээлөр киришкен. Зона ужуражылгаларының кол со-
рулгасы — төлөвилелге киржир күзөлдүү аныяк кижилерге
эң улуг дузаны чедирери. Сонургаан бүгү айтырыгларын
ол-ла черинге регионнуң, муниципалитеттерниң эрге-
чагыргаларының төлээлери болгаш өске-даа специалистер-
биле шиитпирлеп турар.

Төлөвилелдин күүселдези кайы үе-чаада келгенин
Тываның көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды Юрий
Тыт-оол тайылбырлаан. Малчыннар турлагларының чер
участоктарын тускайлаан, ам хоойлу-дүрүм айтырыгларын
шиитпирлеп турар. Документилер чыырының талазы-биле
Барыын-Хемчик кожуун мурнап турар.

Киржикчи, Көдээ ажыл-агый яамызы болгаш Улусчу
банк аразында үш талаалыг дугуржулга-биле Тываның
Көдээ ажыл-агый яамызының удуртукчузу таныштырган.
Төлөвилелдин киржикчи бүрүзү 700 муң рубль түнүг чээ-
лини 2 чыл хуусаада, бир чылда 17,4 хууга, 200 баш төрүүр
хой садып алыры-биле ап болур. Ол чээлини бүрүнү-биле
дораан төлөвес, ийи чыл болганда төлээр апаар.

Амгы үеде кол айтырыг — кажаа болгаш ажыл-агый туду-
лары кылыр ыяш белеткели. Ыяш белеткелинче пилорамалыг
хуу сайгарлыкчыларны хаара тударын азы чер-черлерге тус-
кай бригадаларны тургузарын кожууннар чагыргаларының
семинарга киржип келген даргаларына сүмелээн.

Төлөвилелге киржир бетинде аныяк өг-бүлениң бир
кежигүнү тараачын-фермер ажыл-агыйының баштыңы кыл-
дыр бүрүткөдип алыр ужурлуг. Аңаа киржир хамаатыларны
Чаа чыл сөөлүндө дыштаныр хүннерде хамаатыларның
чыыштарына шилээн. Улуг-Хем кожуунуң Эйлиг-Хем
суурда Хүлер Монгуштуң ада-иези мурнунда совхоз малы
кадарып турган. «Суурга чурттаарының орнунга малчын-
наар болза эки-дир — деп, 25 харлыг Хүлер чугаалап турган.
— Чаа чыл хүннеринде болган чыышка ол төлөвилелдин
дугайын биске чугаалап турду. Ам мал азырап эгелээр бис,
ол дээрже хүн бүрүнүң харысалгазы-дыр деп чүвени билир
мен, ынчалза-даа бодунуң күжүмгө бүзүрелдиг мен».

Дыка хөй өг-бүлөлөр төлөвилелдин негелдезинге дүгжүп
турар дээрзин Эйлиг-Хем суму чагыргазының даргазы На-
талья Дақыр-оол чугаалап турар. «Хүлер болгаш Сайлык
Монгуштарның аныяк өг-бүлөзиниң чүткүлдүг чоруу аңаа
идиг болган. Олар мал-маганын моон соңгаар өстүрзүн, ооң
соонда 200 башты өске өг-бүлөгө дамчытсын дээш, оларны
деткир бис» — деп, Наталья Дақыр-оол немээн.

Чаа-Хөл кожуунда Чечен-оол болгаш Айна Балдаңнарның
өг-бүлөзи боттарының малчын турлаан тудуп алырын моон
мурнунда-ла күзеп чорааннар. Оларның күзээни ышкаш,
Тываның Баштыңы «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп
төлөвилелди саналдап үндүрүп келген. Аңаа киржир деп
олар шиитпирлээннөр. «Биске бүзүрөп, бисти деткээни дээш
Чаа-Хөл кожуунуң Булуң-Терек суурнуң чурттакчылары —
чаңгыс суур чер-чурттугларывыска өөрүп четтирдивис —
деп, Айна Балдаң чугаалаан. — Өөм ээзиниң ада-иези мал
азырап чорааннар, ынчангаш малчын кижиниң амыдыралын
билир бис. Бистиң өг-бүлөвис улуг — 8 уруглуг бис. Олар
база бисти деткип турлар».

Төлөвилелдин киржикчилериниң хөй кезии мал-
маган азыраарын билир, боттары көдээ черге ажылдап
өөренген-даа болза, Тываның Көдээ ажыл-агый болгаш
аъш-чем яамызы өөредилге семинарларын эрттирип ту-
рар. Ол ужуражылгага малды камгаладырының, оларны
демдектээриниң болгаш айыыл чок чоруктуң өске-даа
аргаларының дугайын чугаалашканнар.

Тываның Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы.

ШАЖЫННЫ ЧОНГА ТАЙЫЛБЫРЛААР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Тыва Республиканың Камбы-ламазы Лопсан Чамзо баштаан бөлүк лама башкылар-биле ужуражып, шажынга хамаарыштыр ажык чугааны чоруткан. Ук ужуражылгага Тываның Баштыңының ора-лакчылары А. Дамба-Хуурак, О. Натсак, ТР-ниң өөредилге сайыды Т. Санчаа, күш-ажыл сайыды Л. Тас-оол, аныяктар херээниң талазы-биле сайыт Ю.Ооржак база киришкен.

ТР-ниң Баштыңы Ш. Кара-оол ажык чугааны эгелеп тура, чөөн чүк календары-биле чаа чыл — Шагааны уткуурда, чер-черлерге белеткел ажылдарының бедик деңгелге эрткенин база республиканың шупту кожуун-суурларында, хүрээ-дуганнарында улуг мөргүл номчулгаларын хондур номчуп, улуг-бичи кижилерни хөйү-биле хаара тутканы дээш башкыларга чонун мурнундан өөрүп четтиргенин илереткен.

— Эрте берген Хой чылда тыва чаңчылдар чылын хоомай эвес эрттирип, Камбы-лама эргелели чаа санал-оналыңарны кирип, ону чон аразында непередиринге үлүүн кириңер. Эки эгелээшкннерни ам-даа уламчылаары-биле, 2016 чылды Тыва Республикага аалчыларга хүндүткел чылы кылдыр чарлаан бис. Ам Шагаа айында аңаа даян-гаш, шажынчы чаа езу-барымдаларны непередир боор силер деп идегедим. Боттарыңарның иштики хоойлуңар-биле соңгуп алганыңар Камбы-ламаны дет-кээн ажылыңарны демдегеп, бир демни чедип алыр дээн сорулгаңарны эскерип тур бис. Найыралдың ачызында, детки-жип, чаңгыс күш болурга, ажыл-даары-даа, бергедээшкннерни ажып эртери-даа белен.

Сөөлгү үеде чонунң иштики сагыш-сеткил илередишкнни билдинмес, чижээлээрге, ынак мөгези тиелеп алырга, хол час-каптар кижилер ховартааны чүде ирги деп айтырыг база бар. Республиканың ады-биле эртем-билигн чедип алган эмчилер төрөөн булуңундан ырап, чижээ, Сахалинче чоруп турар апарган. Мында төрөөн чер-чуртум, ада-ием, өгбелерим өдээ, тыва чонум деп патриотчу үзел-бодалдан үнүп, бирги ээлчегде акша айтырыы колдап турар апарганы дүвүренчиг-дир. Муң-муң чылда ада-өгбелеривистиң кадагалап арттырып бергени чер-чуртувусту салгалдарывыс ээлеп артып каар деп бодап чораан мен, ам ол база улуг айтырыг апар чыдар эвес бе? Чүнү кылзывысса экил? — деп, айтырыгны көдүргөн.

Өгбелерден амгы салгал-да дамчып чедип келген шажын өөредин чонга билдин-гир, чедингир тыва дыл-га тайылбырлаарын Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол лама башкылардан билдиз. Эң-не кол чүве — чон аразында эп-найыралды, демнежилгени, билчилгени чедип алырында лама башкылар улуг рольду база ойнаар ужурулг дээрзин сагындырган.

Ылаңгыя арага-дарыдан, чыдыг чашпан тыртар чоруктан адырлып, өг-бүлөгө тайбың чорукту быжыглаар ажылга право-слав шажын чүдүлгелеринң ажылындан арга-дуржулганы

ап болур. Кызылда орус төп хүрээде, Туранда дуганда арага-чыларга, наркоманнарга тускай хоргадап черлерин тургузуп, оларны күш-ажыл эмнээшкн-нинче хаара туткан. Тыва чонга, арагага алыскан кижилерге дыка херек базым ол. Тожунуң Чызаларда реабилитация черин Камбы-лама эргелелинче дамчыдып бээрге, аңаа арагачыларга, наркоманнарга үр үең эмнээшкннин чорудар бүрүн арга бар. Араганың, наркотиктерниң хоразының, кижиниң кармазынга ооң салдарының дугайында шажын номнарында бижиттинген тайылбырларны калбаа-биле чорудуп болурун республиканың Баштыңы сеткили дүвүрөп, чугаалаан.

«Сөөлгү чылдарда арагачыларның саны 13 хуу кызырылган-даа болза, ону эки базым дээр эрте. Эзирик чорааш, орук озал-ондаандан 120 кижил өлгөн. Чүгө арагадан хорананган кижилерниң саны 67. Ооң мурнунда ол сан 400 хире турган. Эвээш санның чонга улуг чидириг-дир. Чыдыг чашпан дээш 1087 кижил туттурган, оларның барык 80 хире хуузу хоругдалче кирген. Ол кижилер шупту ажылдаар назылыг, кончуг чалыы үезинде. Ажы-төл өөредип алыр дээш, ыңдыг багай чүүлге таварыштым деп агартынар кижилер бар. Ажыл чок деп чүве чок-тур ийин. Чүгө кижиниң бодундан хамааржыр, бисте кылыр ажылдар-ла хөй. Хосталгаже үңгөш, шиитти-рип чорааннарның 60 хуузу катап база кемниг-херектерни үүлгедип турар. Эрткен 2015-чылда 127 өлүрүүшкүн болган. Ол сан-көргүзүлгелерни чавырылды-рары-биле чон ортузунга тайыл-быр ажылынга шажын өөредин кириштирип, билиглерни бээр чугула. Кайы-даа каналды ажыдыпкаш көөрге, ниитилел аразында үскүлежишкнни, өлүрүп-чидиришкнни, хир-чамны көргүзүп турар. Ынчангаш башкылардан билдиз — тайбың чорукту суртаалдаар ажылды ам-даа көвүдөдир. Шажын тала-зы-биле силерге Чазактың тала-зындан чүнү кылзывысса экил, демнежил кандыг чүүлдерни кылырын сүмележилиңер» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

— Тывада сарыг шажын-ның 5 сагылын четтирген 400 ажыг аныяктарның бары — чүдүлгениң эки талаже бурунгаарлаашкынының барым-даазы. Арага ишпези, өг-бүлөгө хамаарылганың эки чүүлдерже угланышкыны — чүгө өөрүнчү.

Ооң чедимчелиг тайылбыр ажы-лын чорударында тускай эртем-билигиг лама башкыларның чедишпези, чамдык кожуун-нарда чогу — шаптаразының. Ынчап кээрге, кадрлар айты-рыы — чидиг айтырыг болуп артпышаан — деп, Тываның Камбы-ламазы чугаалааш: — Ко-жууннарже лама башкыларның калбак үнүүшкүннерин чорудары чаңчылчаан. Ол ышкаш эрткен чылын Сака-дава ыдык айын Тывага бир дугаар эрттиргени кижилерни ханы бодалдарже кириген. Ыдык айның дургузунда дыка хөй кижилер араганы иш-пейн, ооң эки, багай талаларын сайгарып көөр аргалыг болган.

Шагаа уламчылап турар буян-ны айда Камбы-лама эргелели чөөн чүкте Каа-Хем кожуундан эгелеп алгаш, барыын чүкте Бай-Тайгаже кири тайылбыр ажылын, чолукшулга езулалын эрттирер.

Шажын өөредин алырында эптиг байдалдарны тургузары — ажылывыс бир угланышкыны ол. Кара чашпандан хамаарыл-галыг апарган аарыг кижилерниң сагыш-сеткилин узун хуусада эмнээр черни Үстүү-Хүрээге ажы-дар бодалдыг бис. Оон аңгыда чымыштыг ажылдыг кижилерниң сагыш-сеткилин оожургадып, бүдээл эртер тускай өрээлди ажыдар план база бар. Кожуун-нарда ортумак ниити өөредилге школаларында шажынның эге билинге кичээлдер эрттирип турар башкыларның билиг-мер-гежилин бедидер. Ынчап кээрге, бирги ээлчегде, төрөөн дылга шажын номнарын үндүрер.

Улан-Удэ хоорайда улуг шажын төвүңгө ажылдап, чурттап чораан Кенден-Сүрүң башкының бо чылын 100 харлааны. Ол Тываның эм ояттары-биле эмнээшкнни Иволга хүрээзинге чедишкнниг чорудуп турган. Тывавыста бойдус байлаан ажыглап, ол арга-дуржулганы катап дигизип, непередир план салдыган. Тибеттин бодунда башкылар-биле дугуржулга бар. Башкылар маңаа 20 хууракты хүлээп ал, 4 чыл өөредилгени чо-рудар. Сөөлгү 5 дугаар чылында Тибетке ону доозуп, билин шын-зыдып, диплому алыр дугайында чугаа кылдыган. Тываның Чазаның деткимчези-биле, эргелелдин мурнунда салдыган сорулгалар боттанып, чон-биле ажылывыс ам-даа чогул, чаа деңгелдерже үнер боор — деп, Камбы-лама тайылбырлаан.

Республикага сарыг шажын чүдүлгезин сайзырадырынга үлүг-хуузу кириген хоочун лама башкы Борис Эренчинович Соду-

намга «Тыва Республиканың ал-дарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты ол ужуражылга үезинде тывыскан. 90 чылдардан бээр Тывага сарыг шажынның катап тургузукчузу болгаш непередикчизи, хөй хуурактарның, 3 Камбы-лама башкыларның дагдыныкчызы Б. Содунам ча-зак-чагырга ооң ажыл-ижинге үнелелди бергени дээш өөрүп четтиргенин илереткеш, респу-бликада шажын сайзыралында, Тываның Чазаның, амгы үе-де ооң удуртукчузу, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун ажыл-чорудулгазынга хамаа-рыштыр үзел-бодалдарын иле-реткен. «90 чылдарда маңаа, Кызылга, ол чарыкка хүрээге шажынчы орукту катап тургусчуп эгелээн мен. Бичимден тура, кырганнарга суртаалдадып өзүп келдим. 1966 чылда шериг ал-банын эрттирип тура, Тываның езулуг лама башкыларын Бу-рятияга көргөн мен. Ол-ла чылдың декабрьда Улан-Удэге Чула айын көрдүм.

Тывага шажын одун өжүр-бейн, ону сайзырадыр сен дээн даалгазын күүседип чор мен. 90 чылдарда Чаданада Шулуг башкыны менче чоруткан. Ол башкы-биле кады ажылдады-выс. Ынчан Красноармейская кудумчузунда бажың садып ал-гаш, кожууннар аразының сарыг шажын ниитилелин ажыдып, оолдарны чыып, Улан-Удэге өөреттис. Мээң үе-чажыдым, чок болган Камбы-лама, шажын билиин баштай меңээ, оон Ле-нинградка өөрөнгөн кижил.

Сөөлгү улуг башкыларның меңээ даандырган онаалдазы күүсеттиниң турарын эскерип чор мен. Тываның чону эки чо-рун, аарыг-аржык, айыыл-халап, доора чүүлдер чайлап чорзун дээш, делегейге тайбың, чаагай амыдырал өктереп турзун дээш, бүгү лама башкылар ажылда-зын деп күзээр-дир мен. Мээң адымга ол улуг башкыларымның келир үе дээш кылган улуг ажы-лын үнелээниңер дээш, тыва Ча-закка, тыва чонумга четтирдим.

«Чонун үнүң дыңнап, чедир кылбайн турар чүүлдеривисти билипалырыңа улуг кижилерниң шын үнелели биске дыка хе-рек. Ниитилелдин бурунгаар базымы дээрге бот-боттарың дыңнажырындан, хүндүлөжип билиринден хамааржыр. Биске тепкиш алыр ыңдыг үнелелдер чугула.

Күрүне база чазак-чагыр-ганың талазындан тускай дет-кимчениң аңгы-аңгы грант акшаландырышкыны бар. Ол дээш конкурстарже чагылар-ны кирип, телевилелдерни кам-галаары — шажын башкыларының мурнунда. Шажын өөредин акша ажылдап алыр арга кыл-дыр көрбейн, чону дээш ажыл-даары чугула деп бодаар мен. Кижилер боттары биске чедип кээр деп бодап-биле анаа олур-ган херээ чок, хемчеглерни көвүдөдип, ажылдарны чорудар. А кол чүве — чонга чедингир, тодаргай тайылбырны тыва дылга чорударын чедип алыр. Ынчан чон биле шажынның ара-зында билчилге, демнежилге, каттыжышкын хевирлеттиниң, ооң өөредилгезин хөй кижил эде-рер» — деп, Тываның Баштыңы чагаан.

Айрада МОНГУШ.

КЫШТАГЛААШ КАЙЫ ХИРЕ Э

ТУРАРЫЛ

Январь айның эгези-рин кожуунда бир мал аалыңа четтим. Ол аалга даргалар-даа, чилери-даа келбес-силер келдиңер деп с-нын дыңнаан мен. Ка кожууннарның удуртук хуузуңда малдыг малчы база хайгаараар болза

А Улуг-Хем кожуунга-ның төнчүзүңде сурга-четкеш, ол кожууннуң с-листери-биле Эйлиг-Хе-чиннарыңа баргаш кел-кожууннуң мал эмчиле-кижи эмчилери-даа хем-бо чарыында малчын-нарны үргүлчү кезип тура-ду. Ынчангаш бо берге-мал-маган хүр эртип-«Мал кыштаглаашкыны-хуу, арат ажыл-агыйлы-берге эртип турар-даа-боттарының күжү-биле-черлерден сурагланым-сигенни, тараа-далганы-садып ап турар. Күзүн с-четчири-биле кезип бел-алган хуу кижилер садып-Олышкаш, 64500 тонна с-бир дүрүгдө 500 кг) Сая-тындан эккелгеш саткан, садып алыры-биле акша-дырышкыны ТР-ниң К-ажыл-агый яамызы шилч-бээрге, Минусинск хоор-«Сагайское» КХН-ден 19,1-суланы эккелгеш, арат а-агыйларга үлээн.

Кожуун чагыргазының-раль 2-де үндүргөн №27-таалын езуугар мал-мага-чидириг чок кыш ажырып-талазы-биле онза байда-чарлаан. Доктаалга даян-бүгү мал ажыл-агыйлыгы-мал чемин садары-биле-муң рубльди тускайлаан»-«Улуг-Хем» солуннуң кор-пондентизи Саяна Хова-чугаалады.

Оон ыңай малчыннар-бир берге айтыры бар, чылгаар дус чедишпес. Ын-Бай-Тайга, Барыын-Хем-Мөңгүн-Тайга кожууннар-малчын коданнары бо тала-биле бергедежип турар. Чү-бо кожууннарда эвес, өске-булуңнарда малдыг улуска-дыка херек. Ынчангаш айты-ны дарый шиитпирлээр чүг-чүгө дээрге бистиң республи-да мал бажының саны өзүлдеп-болгай.

Сиген-ширбиилди Өвүр-жууннуң «Чалааты» күрүне-унитарлыг бүдүрүлгези үндү-дып турар. Бо кожуун шээр-бажының саны-биле мурна-лар болгай, мында кыштагла-кын байдалы чүгээр. Чамдык-малдыг улустуң инектери чүд-турар, малын чедир чемгер-турарындан-на боор. Хар-кылынадыр чагганындан х-өшкүнүң буттары тазарып-лээн. Малчыннар боттары-даар шаа-биле малын эмне-бөрүдөн камгалап, каракта-туралар.

Республиканың ыраккы-ко-жууннарында кыштаглаашкы-ның байдалы арай нарын бол-турар. Сооктуң дыңзыг бол-нындан мал бергедеп эгелээ-Ындыг-даа болза, соңгаарт-мал чемин садып эккеп, янзы-бүрү хемчеглерни шыдавы-ап турар дээрзин ТР-ниң Кед-ажыл-агый яамызының специ-листери чугаалады.

Ася ТУЛУШ

«ЭКИ АЪТКА ЭЭ ХӨЙ, ЭКИ КИЖЭЭ ЭШ ХӨЙ»

Тыва кижини шаанда аъдын ады-биле кады адаар. Миннип кээримге, мээң кырган-авамны «Ала аъттыг» дээр чүве. Чогум адын кым дээрин ам-аа билбес мен. Ала аъдын-даа көрбээн мен. Кижини чурттап эртер назы-ында та каш аътты мунар чүве, кырган-авамның ала аъды эң үр эдилээн калы турганы чадавас.

Мээң бөгүнгү маадырымны ол шагда ышкаш адаар турган болза, чүгүрүк «Россия» аттыг, чылгычы Сергей дээр ийикпе, тулган чүгүрүк аттыг туматтарның оглу дээр ийикпе, ындыг-ла хөвирлиг аттыг турар болгай. Сергей Туматович САНЧЫ чурттап эрткен 65 хар назынының иштин-е эртер кырынга олурбаан хүнү чок деп болур кижини. Ооң малга ынаа, кандыг-аа малдың аажызын билири аажок. Ам ооң-биле чугаавысче кириптейн.

— Сергей Туматович, силер барык үгү назыныңарда мал ажылынга кылдап эртип кагдыңар. Ада-иеңер аа малчыннар турган бе? Каш хар-ыңарда аът мунуп эгелээн силер?

— Каш харлыымда аът кырынга бир таар олурганымны билбес мен. Миннип кээримге-ле, аът мунуп чоруп турар кижини чордум. Ада-ием угунуң аайы-биле ууту тывалар дег, малчыннар болбайн. Ынчалза-даа ачам хову бригадир-ле, хой бригадирлеп ажилдап чораан. Ам — саанчы. Ачамны Тумат Анчиевич аңчы дээр. Туматтар уктуг. Авамны Көкс Марзын-ооловна дээр. Ол түлүштер тул. Өг-бүлөвис сес кижини, ада-иевис-ле кады он болур-дур бис.

— Кады төрээнериңер-биле та-штырыптар силер бе?

— Эң улуувус Тамара Туматовна зоотехник. Оон бичиизи мен болур. Үш дугаарымыс Саара Туматовна уу чагыргазынга ажилдап чораан, пенсионер. Владимир Туматович — Тыва Республиканың алдарлыг чылгычызы, а Туматовна — ветеринар, Урана Туматовна — саң-хөө сайыдының оралакы. Айдыс Туматович чораан болза, а хоомай эвес чылгычы кижини, хейме-ис Эрес Туматович — башкы, сумунуң орталының директору.

— Хөй кезини мал ажылынга чоок эгелжил шилип алган, депшип ажил-чораан-дыр. Шуптузунуң сонун-дары барык дөмей болуп турар. Мал ындыг болганы ол?

— Ада-иевис даң бажында үнгеш, ээ орай кээр. Авам 1961 чылда АССР-ге сүт саар талазы-биле бедик туруп көрбээн көргүзүлгү (орд). Авамны шаңнап-мактап, Тыва СР-ниң депутадынга депшиткен ду. Бис, ада-иевис чай чок ажил-р боорга, боттарымыс-ла өг ажылын-ып, дуңмаларымыс чөмгөрип, актап алып, мынчалдыр өстүвүс. Үеде ада-иевистиң ажил-ижин сов-район, республика деңгелде аржыдарга, оларга чоргаарланып, дыг-даа ажил-ишти ак сеткилдиг бедир болза, хүндүткелдиг болур бедир дээрзин оларның үлегеринге өстүвүс.

— Аът кырынга өскөн болганыңарда, үемниң оолдары дег, бызаа мун-хөвирлиг силер аа?

— Мунмазым кайда дээр силер. Баг-лта аът турда-ла, бызаа сывыртап, мунар болгай бис. Кым үр ызырын-ла, ол кончуг маадыр апарган чоруп-р чүве.

— Бызаа мунган кижиге, эзерлиг мунарга, чиик турган бе?

— Ийе. «Инек мыйызын дөгээр, аът дөгээр» дээр ийик. Аъттан уजारга, луг аарышкылыг эвес болур чүве. ангаш ынча дээн турганнар боор.

— Аът чарыжыңа кажан киржип бедир?

— Кандыг хөвирлиг киржип турга-дан көөр апаар. Аалывыстың аъды ип кээримге-ле, чарыштарга киржир-ан. Чарыш аъды мунар талазы-биле илгем 6 харлыымдан эгелээн.

— Чарыш аъдын школаже кирбейн-каш, мунуп эгелээн силер бе?

— Ийе, ол үеде алды харлыг кижиниң аъды мунары ховар эвес тава-а турган. Мен 14 харлыымга чедир аъды мунуп келдим. Дурт-сыным

чадавас.

— «Россия» ышкаш чүгүрүк аъттар ачаарның малдарының аразынга турган бе?

— Ачам кулунуң даван-даяан, кыла-жын көргөш-ле, чүгүрүк, чүгүрүк эвезин тодарадыптар чораан кижини. Ынчангаш ооң аъттарындан чарыштарга эртип турган чүгүрүк аъттар турган.

1982-1983 чылдарда шилги аъдым база үргүлчү эртип кээп турду.

Ынчалза-даа «Россияга» деңежир аът турбаан боор. «Россия» 7 катап Наа-дымга чемпионнаан, 3 катап 2-3 дугаар

узун, буттарым база узуп эгелээрге, дуңмаларым чарыш аъды мунар апарды.

— Баштайгы шаңналыңар сактыр силер бе?

— Чок, сагынмас мен. Ынчан оттурар стол шагы, шокар хөйлеңнер, хол шагы дээн ышкаш чүүлдер-биле шаңнаар чүве. Шүүлген мөгелерни-даа база ынчаар шаңнаар турган.

1961 чылда республика маргылдаа-зынга бир дугаар халдып кээримге, чада-терге-биле шаңнаан. Мээң өөрүп турга-нымны чүге деңгээр! Ам-на аът мунмас, терге мунар боор деп бодап турганнар.

Кайда боор, чада-терге удаваанда уттундурган.

— Ол хире бичии кижини чарыш аъды мунга, аңдарлы бербес чүве бе?

— Чок, бичиизинден болбас. Арга-дуржулганыңдан. Миннип кээрге, аът кырында олурган оолдуң аътты мунары шыырак болур болгай. Ынчалза-даа мен 6 харлыымда аъттан аңдарлып турган мен. Медерелим оскунупкан болдум.

— Ооң соонда кезек үеде аът муна-рын хоруп турган бе?

— Чок. Мен-даа кортпаан мен, ада-ием-даа хорубаан.

— Аътка ынак болгаш, чылгычылай бергениңер ол бе?

— Иркутскиге шериг албаны эрттир-геш, 2 чыл чылгычылааш, оон брига-дирлеп 4 чыл ажилдааш, чылгы хүлээп алгаш, 22 чыл дургузунда чылгычылап келдим.

— Республика чемпиону Хүндүлел бижиң көрдүм. Ол каш чылда тывыс-кан бижиң ирги?

— 1983 чылда соцчарышка баштай кожуун иштинге, оон республикага чем-пионнадым. Ол үеде колхоз-совхозтар хөй турган болгаш, ол чарышка тиилээр аът чарыжыңдан дудак чок, харын-даа артык ат-алдарлыг боор чүве.

— Чылгычылай бергеш-ле, аъттар өөредип эгеледиңер бе?

— Чок. Ачамның аъттарын өөретчип турган болгаш, кажан аът соодуп, өөре-дип эгелээним база орта сагынмас мен. Элээди тургаш-ла, өөредип турганым

шаңналдыг черни ап келген.

— Мөге кижиге деңгээр болза, Арзылаң, Чаан, Күчүтен атты алган ышкажыл...

— Ындыг (каттырар).

— «Россияның» төлдери бар бе?

— Бирээ бар.

— Кажан өг-бүлө туткан силер?

— 1975 чылда чылгычылап турумда, Арысканга эмчи училищези дооскан аныяк фельдшер кыс келген. Суурлар аразы аъттыг кижиге ырак эвес, ынаар чедип тургаш, аныяк кысты «тепкен», удаваанда кудавысты эрттирдис. Ам 3 оолдуң, ийи кыстың ада-иези бис. Өөм ишти Раиса Сымчаан-ооловна Торгалыгның фельдшер-акушер пунк-тузунга дыка үр үеде ажилдады. Ам хүндүлүг дыштанылгада.

— Уругларыңардан силерниң ажил-ижиңерни уламчылаан кижини бар бе?

— Ийе. Улуг оглум Орлан арат ажил-агыйлыг чылгы малды өстүрүп, уксаа-жыдылганын экижидер ажилдарны чорудуп турар кижини. Оон бичиилери: Оюмаа, Омак, Сергек, Алдынай шупту өг-бүлөлөрүг. Ам уругларымыстың уруг-лары безин 10 кижини. Чайын чээннеривис, уругларымыс, оларның ажи-төлдери дыштанып чедип кээрге, шупту аал сынмас апаар.

— Өг-бүлөдө эң кол кижини кымыл? Адазы болур бе азы авазы болур бе?

— Кайызын-даа аңгылап болбас чүүлдер-дир. Кижиниң ийи холу-буду дег, бирээзи өскезинге дузалажып чо-руур. Бир эвес өг-бүлөниң одун тудуп олурар херээжен кижини багай болур болза, эр кижини канчаар-даа кызарга, ооң ажылының түңнели эки болбас. Эр кижини кызып ажилдап, өг-бүлөзиниң сүлдө-

сүзүүн бедик тутпас болза, херээжен кижини чеже-даа кызарга, амыдырал бай-байлак болбас. Ынчангаш олар кайызы-даа дең харысалгалыг.

— Дең дээрге шын эвес ышкаш.

— Ийе, ынчалза-даа улус мурнунга дең бис дээр, а херек кырында эр кижини чүгле иштинде бодун бедик тудуп, херээжен кижини-биле деңге бодун алды-нарын болдурбас. Өг-бүлөгө чүү турбас дээрил?! Ынчалза-даа эр шинчизин оскунмас.

Эки херээжен кижини кандыг-даа дүржөк кижиниң эки талазын тыва бээр, а эки эрниң кадайы бодунуң хар-назынындан аныяксыг көстүр боор чүве.

— Эр кижиниң дүрүмнерин сагып турар силер бе?

— Ийе. Ол дүрүмнер үнмээнде-ле, сагып чораан мен. Ш.Кара-оол даргавыс дыка эки чаартылгаларны кылган. Кайы хире чыдып каан турдувус? Ам кайы хире апарган-дыр бис?! Амыдыралда чүгле ак-кара деп чүве турбас. Шупту чүве янзы-бүрү өңнүг. Ынчангаш акты ак деп, караны кара деп шүгүмчүлөп турар кижини ховар. Акты карартып, кара чүвени агартып кээр кижилер хөй болур-дур. Ам дээрзинде ол дүрүмнерни тоовайн турар кижилер бар-даа чадавас, оон чоорту ол тыва эрниң кижизиттинген езу-чаңчылы болу бээр.

— Силерниң өг-бүлөңерге ындыг бижиттинмээн хоойлулар турган бе?

— Чүгле мээң эвес, кандыг-даа өг-бүлө бүрүзүндө ол бар. Чүгле ынаар сагыш салбайн турарымыс ол. Чижээ, аякты шын тудары. Чамдык иелер ону тыва езу-биле тударын негээр. Мээң катым Сымчаан-оол Комбужап база аажок ажил-ишти, хөй мал-маганныг, база чүгүрүк аъттарлыг чылгылыг чо-раан. Чаңгыс уруун, Раиса Сымчаан-ооловнаны, олар эртем-билигге-даа, тыва езу-чаңчылдарга-даа эки өөртөкөн. Ынчангаш мээң ада-иемге ындыг келин дыка таарышкан.

— Силерге 2010 чылда «Тыва Рес-публиканың алдарлыг малчыны», 2015 чылда «Тыва Республиканың ал-дарлыг чылгычызы» деп хүндүлүг ат-тарны тывысты. Ам «ТР-ниң алдарлыг соодукчузу» деп ат черле Силерниң шагда-ла чаалап алган ат-алдарыңар-дыр. Ындыг ат алыр дээш, аът соодуп белеткээр силер бе?

— Чок, мээң күш-ажылымны Чазак бедии-биле үнелээн. Ол меңээ четчир.

— Сергей Туматович, аът чарыжы кончуг айыылдыг национал спорт. Ону сайзырадырыңа хөй негелде-лер салып турар апарган болгай. Ол күүсеттингир бе?

— Ийе, үе аайы-биле бо национал спортувуска негелделер база шыңгырап турар. Аътка болгаш мунукчуга айыыл-халаптан камгаладылга, тускай бөрт, хол-бут сөөктери сыйылбас кылдыр бы-жыглап алып тускай камгалал дериглер херек апарган.

— Силерниң аъдыңарны чарышка кым мунуп турарыл?

— Чүгле бодумнуң өг-бүлөм кежигүн-нери: дуңмаларым, оолдарым, чээнне-рим, чуржааттарым... Бодумнуң чоок кижилеримге мен айыылды күзевес-ле болгай мен. Аът чарыжының эгезинде куу довурак бурупаан кезек үелери айыыл-дыг. Хову же үне бээрге, ажырбас.

Кызылга, Чадаанага, Шагаан-Арыгга аът чарыштырар оруктар эки. А суур-лар аът чарыжы чарлап алып. Чеде бээрге, оруктары багай болур-дур. Аът чарыжының оруун шилип белеткээн улус харысалгалыг болур болза эки.

АВТОРДАН: Туркменияда апрель айның сөөлгү улуг-хүнүн Аът хүнү кылдыр 1992 чылда чарлаан. Туркмен Республиканың Президентизи «Туркменияның Улустуң чылгычызы» деп Хүндүлүг атты бир дугаар эдилээн кижини болуп турар. Бистиң республикада ындыг байырлап, доктааттынмаан-даа болза, тыва уксаалыг аъттарны негтередир талазы-биле хемчеглерни чорудуп турар.

Айлаң ДАРЖАА.

Тыва телевидениге 26 ч
ажылдаан, оон хөгжүлдери
бодунуң улуг үлүүн кириген хоз
журналист Саяна Май-оол
Өндүрнүң шаңнал-макталдар
бо кижиге канчап адап, санап
дер. Ынчалза-даа бо шаңнал
онзапай айтып каайн. Телеви
ние болгаш радио-дамчылар
системазынга ачы-хавыяазы
чылар дургузунда төлөптүг
лы дээш РФ-тиң Харылзаа
гаш массалыг коммуникация
ямызының «Харылзаа мастер
хүндүлүг ат-биле шаңнаткан
Журналист кижиге канчап «Хар
заа мастери» боор чүвөл
айтыра бээр чорду деп, Са
чугаалаар кижиге. Тайылбыр
каайн, ол дээрге телерадио
налистерге база эң дээди
профессионал шаңнал-дыр ийин.

Төөгүвүс арыннары

Көшкүн амыдыралдың бурунгу культуразы кижилерге келгенниң культуразының онзагай талазы болуп турар. Совет үеде ону бактап турганын улуг назылыг болуп билдир. Чүгө дээрже үе-шаг ындыг турган. Ам ол амыдыралды езулуг шинчилеп турар эртемденнер эвээш эвес. Чижээ, харалаан, аныянда калган Вячеслав Даржаа чонуг солун ажилдарны бижээ.

Бодум көшкүн өз-бүлөгө өскөн болгаш, чонумнун бурунгу культуразы сонугар, тыва радиога ажилдап турар, бо дугайы дөрт чыл дургузунда дамчыдылгаларны алып, «Көшкүн амыдырал» деп бөлүк материалдарны

чыгган мен. Ол амыдырал-биле, черлер, даглар, хемнер, тайгалар аттары чарылбас харылзаалыг. «Шын» солундан Алина Оолактың «Шуй суурнун девискээринде черлер аттары» деп солун материалын шыгжап алдым. Шак ындыг чүүлдер онзагай херек. Ол дугайында билдир кижилер бижизе чогуур.

Ам «Шынның» номчукчуларына чыып алган материалдарымның бирээзин сонугадыр-дыр мен.

Монгуш БАЙЫР-ООЛ,

Тываның гуманитарлыг эртем-шинчилел институтунун ажилдакчызы.

УЛУГ-ХӨНДЕРГЕЙ

Улуг-Хөндергей хем эге бажын Таңды амынган алгаш, Хемчик кайы сен дээш, арык саң-дорт агып чыдар. Ооң унун ургаар үе-шагдан бээр көшкүн аалдар турттал, тараа тарып, сизген кезип, анын алып, балыын балыктап чурттап чораан. Аал азыраарына шуут чаяттыңан чер алып бузурелди-биле чугаалап болур. ындыг делгем оларларлыг алаактарны, алаактарны, шаттарны, белдерни, дагларны тывары берге. Улуг-Хөндергейниң унуга монгуштар, саттар, доңгактар, курлар, ондарлар колдап чурттап чораан. Каш санныг сааялар, ховалыглар аа тургулаан.

Хөндергейжилер боттарын үш кезекке ар турган: шынаа чурттуг, ооруг чурттуг, тайга чурттуг. Монгуш Келдегейниң от огу, бир уруу ооруг, тайга тырта турттал чорааннар. Алышкыларның улуу Бора-Хөө дунмалары Даманы, Санчыт-оолду, Кызыл-оолду, с дунмалары Тооланы бодундан улуг атлас чаңыг. Тарааны тарыыра, эң аңгы бастырада суг, хөй күш — килер, малдар, шарылар эргежок чугулаа. Боттарының мал-маганы, барба, ылың чедишпесте, удур-дөдир док-мал ачылажып алып чораан.

Олар чазын Шыктыг-Чайлагга кээп хопалыр. Бир дугаарында чаксы хем суулары билек, Улуг-Хөндергейниң Узун-бугазының суун бадыргаш, тарылган суггары алаан. Алышкылар аң-даа кургаг черге чаңгыс үрезин алас чораан. Бир шаң ач-тарааны (кынтасты), бир шаң арбайны, бир шаң ге-тарааны, бир шаң суланы тарыыры аң. Тараалар чап-чаа шымыраартыр олурда, ону малга бастырабас бол-чиртпес дээш, тайгаже көжүп үнүптер. алышкыларның чайлаглалары чаңгыс с турган: Чолдак-Кара-Суг, Чаш-Талы, Улуг-Алаак, Бестиг-Кара-Аксы. эззиниң одары арай хирелиг апаары эк, өскезинче көже бээр.

Олдарының канчаар ажилдап, ттап чоруурун авазы Шошканчык, эы Келдегей база доктаамал карак-р турган. Адазы үжен чылдарда чок-рган соонда, авазы ол хайгааралын-аан, чүгле оолдарын эвес, оларның ажы-төлдери база өстүрүп, айтып-тап чораан. Ол кырган сезен беш чыл-тааш, «кызыл-дустаан». Ооң адазы-андай 120 харлааш, улуг уйгузун-ан дээр чүве.

Тараан тарааның өзүлдөзүн үргүлчү-таарап турар. Чогуур үезинде сугга-Чашпанын уруг-дарыының шуптузун-елгеш, туруп аштаар. Бора-хири-лер чип эгелей бээр, оларны хою-тараа октуг дүүрге-биле боолуп-даа-р, алышкылар тарааны чүгле ботта-а эвес, Өвүрден күзүн тараалап че-келер таныштарына, төрелдеринге, аларына база белеткеп каар турган. үс дүжүп кээр, тараа чоогунче-үп келир. Күзгелерниң бирээзи — ыг-Булун. Тарааны ажаап алган соон-малды тараа аңгыстарынче кирири-уг чугула деп санаар турган. Чүге-ге тараа аңгыстарында мажактар-аш сугаттыг черге үнген хоолулуг-ннер барын улус-даа, малдар бот-а-даа билдир турган.

жаалда сөөлүндө тарааның хөйүн-айга шыгжаар. Үрезини база аңаа

шыгжаар. Ону колдуунда чазын ажайдар. Уургайны кадарып кыштаан өгнүң эззинге-шаңналы кылдыр тарааны таалың долдур-уруп бээр.

Чайын сизген кезери база албан тур-ган. Шыктыг-Чайлагның шыгына үнген-чымчак сизгенни чаш анай, хураганнар-чиртир дээш, аңгы сарааттаар чаңылдыг. Сизген кезер шөлдерни база чазын херек-кылып суггарар. Ындыг шөлдерге эң-ылаңгыя меде суг кедергей чаагай үнер, ооң хоолузу кончуг эки. Сизгенни чүгле-шынаага эвес, тайгага база белеткээр. Тайгага сизген кургадыры берге, үргүлчү-чаыстап туруп бээр, долгааш, ыяштар-будуктарына азар турган. Ол сизгенни-кыжын чүгле малдарга эвес, аңарга-база хевээр арттырып каар. Улуг харлыг-кыжын чөмгө бергедээн аңар ону чиир-турган.

Аңаар үе чоокшулап олурда, тайгаже-көжөр. Кажаалыг-Аксы, Бестиг-Кара-Ак-сы, Ак-Хем хол кыштаар черлери ол. Кыш-тагга келгеш, Өвүрже дустаар турган. Дус-чокта малдар бергедээр, кужурзураар, оон кедерезе аарыыр, ынчангаш дустаа-ры азы кужурлаары албан. Кыштаг турар-черде кыжын доңмас, чайын катпас кара-суг бар. Малдарының ыттар черлери — Улуг-Каыт, Чинге-Өзен, Алдырык, Мажалыктар, чайлаг ховулары, кыйыг, алаак.

Кыштагны долгандыр турар арга-эзимнер аңар, куштар-биле байлак. Коданнар дүне када аалга кирип келгеш, ыттары бо-ла ээрти бээр. Диңнер-кыштаг чанында дыттарда чөмөп турар. Аңчыларның кол тывыжы — элик, сыын, адыг, бөрү, дырбактыг, диң, ас, күзен, күшкүл, кара-куш, күртү, аганак, чөпө, тооргу, хаван.

Улуг-Хөндергей үе-дүптен бээр улуг-орук аксы чер. Улуг-Хөндергей артын-тавартыр чүгле Ары-Өвүрнүн улустары-аргыжып турган эвес, моолдар, кыдат-тар база бараан-сараанын сөөртүп, чинээр оруу турган. Улуг-Хөндергейниң-тайгазында Шивээ деп чер бар. Чогуу-шивээ тудуу чок, ынчалза-даа даштардан-кылган улуг камгалал моондаа амдыгаа-чедир чыдар. Өвүр талазындан келген-халдакчыларны хөндергейжилер аңаа-«уткаан» деп тоолчургу чугаа артып-калган. Каш хонук аткылажып келген соонда, ок-чөмзөк, аыш-чөм төнүп калган. Дайзын-чаза булгап кирер чыгаан. Ынчан эр, кыс ийи хөндергейжи кедээзинде бедик-кырынче дүне када үне бергеш, даңны-атсы даштар чыскаай салып келгеннер. Эртен дайзыннар база катап шаап-хал-дап эгелеп турда, чыып алган даштарын-чууп бадырага, көшке чулуп баткаш, дайзыннарның шериг чанчынын өлүр-базып каан. Чанчынын ышкынган дайзын-нар дезер ужурга таварышкан деп чугаа-салгал дамчып артып калган.

Улуг-Хөндергейниң артының кырында-оваалар бар. Эрткен-дүшкөн чон аңаа-доктаап, ажин-чөмөн салып, арага-дары-зын чажар чораан. Хөндергейниң онзагай-тудуу — Узун-Бел бугазы. Ону кара-угаан-биле бодап тургаш, кандыг-даа онзагай-күштүг эт-херексел чок, чүгле демир-хүүрек, кусун-хаай, ыяш хүүрек-биле-касқан. Ооң узунун он-он километр-биле-санаар. Ол буганың ачызы-биле чаагай-тарааны өстүрүп ап, тандым турда, даңдаш-ла мен, тараан турда, тодуг-па-мен деп ырлажып чораан салгалдар

эвээш эвес.

Тоолчулар Сат Деспен, Сат Лама, Сат Албанчы шаанда аалдарже чаладып-чорааннар. Оларның ыткан чамдык тоол-дары номнарда база кирген. Мөгелер-база тургулаан. Оларның бирээзи Сат-Көк-Шырбаң. Сөөлзүредир Доңгак-Ком-бу (Араазай-Комбу), Монгуш Доруг-оол-кайызы-даа үр чылдар иштинде алдан-дөрттүн (128-тиң база) чириин дуглап, найысылал Кызылга Комбу шүглүп, Доруг-оол үжүрлежип турган таварыл-галар бар. Чээрби вектиң алдарлыг-сыгытчыларының бирээзинге Хөндергей-чурттуг Белекей оглу Сат Манчакай-хамааржыр дизе, хөөрөм чок. Бежен-чылдарның эгезинде Москвага чедип, Улуг театрының сценазына сыгыдын аян-тудуп, И.В. Сталинниң адыш часкаанын-дыңнаан, көргөн кижилер ол.

Улуг-Хөндергейниң унуга хой-ка-дарып чораан оолдарының бирээзи сай-даштарын чыып алгаш, оларны солуш-туруп ойнап турган. Баштай ийи дашты, ооң соонда үш дашты, ооң дараазында-дөрт дашты солуп, өөрөнип алган. Чам-дыкта ынчаар ойнаарынче эмин эрттир-сундуккаш, хойларын ышкыныптар-даа-таварылгалар тургулаан дээр чүве. Ол-оол ынчап чорза-чорза, ат-сурагылы-артист Владимир Оскал-оол апарган. Тываларының аразындан ССРЭ-ниң-улустан артисти деп атты бир дугаар чедип-алган кижилер оол болган.

Улуг-Хөндергейниң аалдары Аныяк-Хөндергейниң аалдары-биле, ооругнуң-аалдары шынааның аалдары-биле, оон-аңгыда Өвүр таланың аалдары-биле-үргүлчү аралажып, уруг-дарыгларын-өглөп-баштап, куда-хувуй харылзаа-зы-доктаамал турган. Оолдуг улус келин-дилээр, кыстыг улус күдээ хайдынар. Кайы аалда кандыг уруг барын, кайы-аалда кандыг оол барын аразында-чугаалажып, оларның ада-иелериниң-кижи мөзү-шынарын бүдүү чугаалашкан-олуурлар. «Ол-даа кончуг мөзүлүг улус, арага-дарыга сунду чок, ажилгыр, кежээ, үнген-кирген чонунга суксун-сугаттыг»-дээн сөстөр кижилерниң экизин бадыткап-турган.

Хөндергейниң девискээринде улуг-Таңдының бедип үне берген ийи сыны-бар — Чингирлээн биле Калбак-Хая. Хөндергейжилер оларга чалбарыыр. Узун-Белдин улуг бугазын дагыыры-чаңчыл болган. Куу-Оваа, Бурганныг-Тей-ге база барып, дагыыр чаңчылдыг.

Хөндергейге бурун шагдан бээр че-чен-мерген, чогадыкчы кижилер чурттап-чораан дээрзин черлер аттарын адаанын-дан билдиргир. Ийи Хөндергейниң бирээ-зин Улуг дээш, өскезин Биче дивейн, Аныяк деп адап алганы анаа эвес. Ону-чүгле шүлүкчү хөөннүг кижилер ынчаар-адап болур.

Хөндергейниң бажынада

Хөртүк харның эривезин.

Хөлчүң-кара кулугурнун

Хөрээмейден ыравазын.

Бо одуругларны та чеже салгалдың-кижилери ырлажып келген чүве. Моон-соңгаар-даа ырлап артып каар дээрзинге-хөндергейжилер бүзүрээр.

Василий МОНГУШ,

Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы.

Февраль — Шагаа айы

ХАДЫҢГА
ШАГААЛААНЫВЫС

Бии-Хем кожуунунун Хадың сумузунун чону Шагаа байырлалын уткууру-биле-Культура бажыныга олурар чер чок-кылдыр чыгып келген. Бо чылын Мечи-чылын уткуур байырлалды организас-таары суурнун Рабочая кудумчунун чурттакчыларына онаашкан. Рабочая-кудумчунун чону интернационалчы. Ында Хадың совхозка ажилдап чораан-ат-алдарлыг күш-ажылдың хоочуннары, оларның ажы-төлу, оларның уруг-дары, школачылар, чаштар, башкылар, меха-низаторлар, саанчылар, кадарчылар-дээш, аңгы-аңгы нация кымнары чок-дээр.

Хадың сумузунун Төлээлекчилер-хуралының депутаты, школада хөй-чылдарда химия-биология башкылап-чоруур шимченгир, омак-хөглүг, баштак-чугаалыг Мариета Малчыновна Салчак-ай бурунгаар кылып чорудар ажил-панын тургускаш, кудумчунун чурттак-чылары-биле Шагаа байырлалын бедик-деңгелге эрттиргенин демдеглевес-аргажок.

Байырлалдың организаторлары, бичии чаштардан эгелээш, улуг кырган-нарга чедир национал идик-хевин кедип-алгаш, Тываның гимнин ырлаан. Суму-даргазы Азияна Сергеевна Сат сумунун-чонунга үнүп келген Мечи чылы-биле-байыр чедирген соонда, ыры-танцы, тывызыктар, кожамыктар, мөөрейлер-эгелээш.

Рабочая кудумчунун аныяктары-каттырынчыг чугаалар чугаалап, нацио-нал оюннар ойнадып, чонун хей-адын-көдүргеннер. Кожамыкка мөөрейлешкеш, Виталий Лопсан 1-ги, Саида Пичи-оол-2-ги черге төлөптүг болганнар. Тевек-теверинге Отсер тергидээн. Тывызыкка-эге класс башкызы Марина Санчайба-нова эң-не дүрген, шын тыпкаш, тер-гиидээн. Манчы чиир мөөрейге Снежана-Сарыг тергидээш, 1 кил манчы-биле-шаңнаткан. Тыва национал идик-хеп-көргүзүүнүг база-ла Снежана Сарыг-оглу, кызы-биле чараш хевин бараалгаткаш, даараныр машина-биле шаңнаткан. Аът шалбааарына Владимир Салчак-бирги, Эрес Андреев ийиги черлерни-алганнар.

Тыва чонун эң-не көрүштүг, со-лун оюну хүреш болгай. Аңаа оолдар-аразынга Маадыр Херли шүүлгеш, 6-куб топпак ыяш-биле шаңнаткан. Ийиги-черни Буян Монгуш алгаш, теве дүгү-биле даараан чылыг чоорганны белекке-алган. Чингис Сотпа үшкү черни алгаш, палас-биле шаңнаткан.

Кыс уруглар аразынга сумо хүрешти-эрттиргени база онзагай. Бирги черни-Снежана Сарыг, ийигизин Айдысмаа-Даг-ба алгаш, электрик хөмөк база мөңгүн-каасталгалар-биле шаңнатканнар.

Оюн-тоглаа эрттиреринге клубтун-аныяк ажилдакчысы Мирослав Ондар-ның киржилгези улуг болган. Ооң чонунга-бараан болуп самнап, шииге ойнап, тыва-ырылар ырлап турарын ол хүн байыр-лалга келген чон хөлчөк мактап, ооң-талантызын магадап турду.

Шагааның организаторлары Культура-бажынының чанынга улуг кара пашка-хой эддин хайындырып, изиг мүн-биле-байырлалга келген чонну ашкарып-чөмөгөн.

Бо-ла бүгүнү организастап эрттирген-Рабочая кудумчунун активчилерин-демдеглевес аргажок. Партия, совет-ажылының хоочуну, Бии-Хем кожуунун-хүндүлүг хамаатызы Михаил Бичии-Уруг, күш-ажылдың хоочуннары Чечекмаа-Дагба, Раиса Сат, Мария Бай-Кара, малчын Күнзенмаа Донгак, башкылар-Любовь Бакина, Дудаа Кенден дээш, өскелерни-даа адап болур. Бо хоочун-нарга тураскаадып, Владимир Опежик-башкы өткүт үнү-биле тыва ырыларны-бараалгаткан.

Рабочая кудумчунун ниити ыры-бөлүү «Мен тыва мен» деп ыры-биле-Ша-гаа байырлалын дооскан. Келир чылын-2017 чылды Почтовая кудумчузу эртти-рер. Ол кудумчунун төлээлери Марина-Санчайбанова башкыга, күш-ажылдың-хоочуну Юрий Бичиижикке эстафетаны-дамчыткан.

Бо байырлалдың мөөрейлери-ниң шаңналдарын ук кудумчунун-чурттакчыларының чыгган акшазы-би-ле саткан. База ол ышкы хуу садыгыг-Елена Байкара национал идик-хеп-көргүскен кижикчилерни улуг өртек-тиг-белектер-биле шаңнаан.

Михаил БИЧИИ-УРУГ.

Бии-Хем кожуун,
Хадың суур.

БӨДҮҮН
АЖЫЛ-ИШ
ӨГ-БҮЛӨ

Хаакчыларның стартче массалыы-биле үнүп турары.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Шеңне КУУЖА
и сүүр.

КАМГАЛАКЧЫ АДА

Эр тура-сорук, мөзү-бүдүш, кен сөзүңгө ээ... Бо шынар-ар езулуг эр кижиге дорт амааржыр. Мерген угаанның өбелериниң үлегер домакта-ы ханы уткалыг, өөредиглиг олгаш кижизидилге-биле ырың харылзаалыг.

Сергек Демир-оолович Дартан-оол 1994 чылда күрүнениң

ке удур эргелелиниң автомо-ль техниказын септээр албан ийниң техниги болуп ажилдап турган. 2012 чылда ол РФ-тиң байдалдар яамызының ТР-эргелелиниң материал-тех-тиг хандырылга килдизиниң алыниги кылдыр депшээн. 2012 чылдың декабрь 20-де Хөл кожуунунуң Хову-Аксы рнуң чылыг-электри төвүңгө суг дамчыдар хоолой ча-пан. Ол берге үеде Сер-Дартан-оол аңаа машина-никаның байдалын хынап, ар-чаар материалдар-биле дырылганы харылап, озал-акты чок кылырынга шудургу ишкен.

Сергек, Чечена Дартан-оол-1994 чылда өг-бүлө туткан. 4 уруглуг. Улуг уруу биле Красноярск хоорайда сту-тилер. Үшкү оглу школа-хеймер оглу уруглар сады-ып турар. Өгнүң эр ээзи дарының күш-дамырын сай-адырынче улуг кичээңгейни-ып турар. Черле чер бажыңда-птап турар болганда, ажил-мес: бажың, чунар-бажың-ар ыяш хирээлээр, чарар, таар... Сергек Демир-оол-ч бажыңыңа тургускан спут-антенназын база адырган. Иттик антенна турда, уруглар-йга чедир кино көрүп, ажил-дан чардыгар-дыр — деп, айылбырлады.

Сергек Демир-оолович боду-уруг чурттуг. Ол оолдарыңа-ун шагдан өгбелеривистиң-чаңчылдарын өөредип, аңаа-чыктырып чоруур. Саң салы-р-өг-бүлениң ыдык чаңчылы.-еш — тыва чоннуң буруңгу-туразының чарылбас кези. -өгбелеривистиң арттырып-и ол сөңүн өгнүң эр ээзи-мчылап, оолдарын хуреш-ылдааларыңа кириштип-тур.

Тайгы үеде өг-бүлөзи-биле-аның эм-шынарлыг аржаан-хөлдериңе дыштаныры-ыл болган. Анаа дыштаныр-терде оолдары-биле аалда-ын кадарар дээш, адашкы-аыттангытар.

Чечена Сендижаповна Каа-кожуунуң Бүрөн-Хем

чурттуг. Кызылдың 23 дугаар уруглар садында кижизидикчи башкының дузалакчызы. Че-чена Дартан-оол өг-бүлөзинге-неделя санында амданның манчы, бууза, хуужуурну ал-бан кылып бээр. Төрүттүнген-хүннер, байырлардарың-даа-эң хүндүткелдиг чеми ол.

Дартан-оолдарың өг-бүлөзи-Каа-Хем кожуунда дөргүл-төрелдериниң аалында мал-маганын-тудуп, ажы-төлүнүң күш-ажыл кижизидилгезин-ында уламчылап турар. Дыштаныр хүннерни-олар шупту аңаа эрт-тирер. Оолдары чайгы, кышкы дыштаныл-ларда малын ээлчежи-кадарлар.

Оолдарын бичи-зинден тура мал-маганга ынак, ажил-агыжы кылдыр өөре-дип, кижизидип турар-төлөптүг адаларың бирээзи. "Күш-ажыл кижини каастаар" деп үлегер домакты Дартан-оолдарың өг-бүлөзи дүрүм-кылып алганын чүлдүгүндүм. Ол-даа шын. Күш-ажыл кижизиг мөзү-бүдүштүг, улус-чонга-хүндүткелдиг болгаш оон-даа-өске эки шынарларлыг болурун-га салдарлыг. Бистиң буруңгу-өгбелеривис хол куруг орбайн-чораан, оларның кадык-чаагай, улуг назылыг чорааны-даа күш-ажылдың салдары-дыр. Кижидунуң кызыл күжү-биле амы-дыралда шупту эки чүлдери-чедип алыр.

Ада кижиге огуң мөзү-бү-дүштүг, быжыг тура-соруктуг, эрес-кежээ, мурнунга салып-алган сорулгаларын кызыл де-рин төп чорааш, эчизинге чедип-алыр кылдыр өөредир болза эки-деп ол чугаалаар. Өзүп ора-салгалды ада-өгбелериниң езу-чаңчылдарын сагып чорурун-га өөредир чугула дээрзин ада-эки билир. Ынчангаш кезээде-спорт-биле холбаалыг, эвилең-ээлдек, улугну улуг, бичиини-бичи деп хүндүлөп чорурун-га-ажы-төлүн өөредип чоруур.

Тыва эр кижиниң Хажыттын-мас дүрүмүндө эр хиндиктиг-кижи бүрүзүн төлөптүг болу-рун айтып турар. Ооң 7 ду-гаар чүүлүндө: «Ажылды бодун-кыл, күш-ажылды хүндүлө, өске кижиниң өнчүзүнчө холун-сукпа» дээни Сергек Демир-ооловичиниң үзөл-бодалыңа-чоок болуп, сеткилинге тааржып-турарын ол демдегледип.

Сергек Дартан-оол амыды-ралга, шынап-ла, бедик тура-соруктуг, кызымаккай, эрес-кежээ, ажилгыр, амыдыралчы, күзөл-сорулгазын эчизинге ыяла-ла че-дирер кижиге-дир дээрзин билдим. Өг-бүлөзиниң дугайында чугаа-лай бергенде, карактарың от-тары чайынналы бээрин эскер-дим. Тыва эр кижиниң Хажыт-тынмас дүрүмнериниң шупту-чүлдериңе ооң мөзү-бүдүжү-дүгжүп турар дээр болза, чазыг-болбас.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган-чуруу.

Эр мөзү-бүдүш

АЖЫ-ТӨЛГЕ ЫНАК БОЛГАШ...

Кызылдың Түлүш Кечил-оол аттыг № 3 ортумак школазы тургустунганындан бээр 35 чыл бооп турар. Бо школаның 40 ажыг эге класс башкыларының аразында чаңгыс-ла эр башкы бар. Ол кымыл дээрге Хензиг-оол Байыр-оолович Чооду. Ооң кижизиге ажы-чаңын, ажилыңа бердингенин коллегалары чугаалап, аажок хүндүлээрлер болду. Ооң ниити башкы стажы 30 чыл чедип турар.

Хензиг-оол Байыр-оолович хөй ажы-төлдүг ада болгаш, уругларга дыка ынак, оларны чаптаар. Боду школачы үезинде-ле башкы мергежилди сонугарга берген. Ол класының эң эки өөреникчизи турган. Үжүк-бижик билбес оолду бир-ле дугаар «Эртемнер делегейинче» чедип-кирген, өөренир сонугаргалын-оттурган башкызы Долума Нико-лаевна Намзырайны ол ам-даа-сактып чоруур.

Хензиг-оол Чооду Ү-Шынаа ортумак школазын 1984 чылда эки өөредилгелиг дооскаш, уруглар-биле ажилдаар башкы ажилының-эге базымнарын кижизидикчи-башкы бооп эгелээн. Тускай баш-кы мергежилди чедип алырда, баштай шериг хүлээлгезин эрт-тиргеш келгеш, Кызылдың баш-кы институтунче кирип алган. Дээди өөредилгезин чедиш-кинниг дооскаш, өөнүң ишти-Чодураа Хунакаевнаның чурту-Ак-Довурак хоорайже амыдырап-чурттап чорупканнар. Хензиг-оол-Байыр-оолович Ак-Довурактың-№3 ортумак школазынга эге-класстар башкылааш, директорга-чедир депшээн. Чоодуларның өг-бүлөзи 90 чылдар төнчүзү акша-шалың үнмес берге үелерде, ажы-төлүн өөредип алыр дээш, Кызыл хоорайже көжүп келгенер. Өг-бүлениң эр ээзи Кызылдың-№7 школазынга эге класстар-башкылап ажилдааш, №9 школа-гимназияның директорунуң со-циал талазы-биле оралакчызынга-2 чыл ажилдааш, 2002-2003 өөредилге чылында 3 дугаар-школага эге класстар башкызын-га ажилдап кирген. Өөнүң ишти-Чодураа Хунакаевна №9 школа-гимназияның физика-математика-башкызы.

Башкы ада-иениң ажы-төлү-шупту эртем-билигге сундулуг, кижизиг, төлөптүг салгал болган. Улуг оглу Мерген Хензиг-оол-ович Тываның күрүнө лицейин-дооскаш, Москваның Ломоносов-аттыг Күрүнө университетиниң-механика-математика факульте-дин дооскан. Амгы үеде ТР-ниң-Информатизация болгаш ха-рылзаа яамызының специали-зи. Мерген хөй дуңмаларының-улуу болгаш амыдыралчы, кызымак, база-ла бичи уругларга дыка-ынак. Ол ам боду 3 ажы-төлдүг-ада. Өөнүң ишти Ульяна Орлан-овна — юрист мергежилдиг, хо-рай судунда очулдурукчу. Ортун-кызы Чойгана ТКУ-нуң юридиктиг-факультетин кызыл диплом-биле-дооскан. Абакан хоорайда эптеш-тирилге судьязының дузалакчы-зы, күдээзи Омак Олегович Оюн — пассажирлер сөөртүр автобус-чоллаачызы. Күдээзиниң ада-ие-зи база башкылар. Бо аныяк өг-бүлө-3 ажы-төлдүг. Оон бичиилери-Белёк — ТКУ-нуң физика, матема-тика, информатика салбырының

Чоодуларның өг-бүлөзи.

Башкы өөреникчилери-биле.

2-ги курсчузу, Чаяана №9 шко-ла-гимназиязын бо чылын доо-зар. Максим ол-ла школада 7-класста өөренип турар. Хеймер-оглу 4 харлыг Шолбан, уруглар-садынче баар оочурун манап, башкы ада-иениң кижизидилге, өөредилгезин ап турар.

Башкы кижиге кандыг-даа үеде-хөй акша-шалың албайн чораан-болгай, мергежилди сонугар-бо-далдар турган бе дээрзинге Хен-зиг-оол Байыр-оолович чер-ле-чөпшээрешпес. Ол тудугга-даа-кезек ажилдааш, социал педагог-болуп ажилдааш-даа хөй болган, сагыш-сеткилинге ажы-төл эр-гим, чоок, оларны чаптаар кижиге-болган.

Башкыны бир дүвүредип-турар айтырыг — долу эвес өг-бүлелерниң ажы-төлү. Мындыг-уругларда эр кижиниң кижизидил-гези чок деп чүве көстүп турар, аажы-чаңы хомудаачал. Ынчан-гаш бо уругларга чамдыкта олар-ны кижизидер, ада салдарлыг-даа-апаар. Чамдык авалар албан-би-ле бо башкыны айтырып, дилеп-тургаш, уругларын ооң класынче-кирип алыксаар.

Чамдык ада-иелер ажы-төлүнүң сайзыралын эки бил-бейн чыткаш, орус класстарга-өөредиксээр. Тыва класстарда-безин уруглар орустап боданыр, тыва сөстөр ажыглавас апарганын-башкы эскерип, улуг дүвүрел-биле чугаалап орду. Ынчангаш-башкының ада-иелерге сүмелээр-болза, уруглар сады барбайн-турган азы школаже белеткээр-таварылгада, репетиторларже-хөй-акша октап турбайн, ада-ие-ботта-ры эң-не бөдүүн, эге билиглерни, чижээлээрге, чылда каш ай, неде-ляда каш хонук бар, оларны шээ-жи-биле доктааттырар, аай-дедир-санадып, айтырылгарга долу-хары бээр дээр ышкыш билиглер-ни өөредип каары чугула. Кан-дыг-даа ажил-агылыг, чай чок,

шылап турупкан-даа болза, ажил-шагының соонда, оода 2-3 шакты-ажы-төлүңгө үндүрүп, номнардан-номчудуп, боттары тоолдар ном-чуп бээр уругларны угаанын-сайзырадыр база оларның ара-зынга харылзаа тудар. Школаже-уругну кирир мурнунда база бир-кол чүүл — уругнуң кадыкшылы. Кадык кошкак, хоочураан аарыг-лыг уруг кичээл үзөр, эки билиг ап-шыдавас боор. Ол база башкыга-берге байдалды тургузар.

Бо хүннерде башкының 1-«ж» класында 33 өөреникчи бар. Оларының чартыы оолдар. Бир-ле дугаарында кыс уругларны-хүндүлээр, экиктен кирерде баш-тай кыстарны кирир дээр ышкыш-кижизидилге ажилын хүн бүрүде-чорудуп турар. «Мээң оглум кыс-улусту аажок хүндүлээр, силер-ынчаар өөредип каан силер, башкы» деп, чамдык ада-иелер-четтиргенин илередип чугаалай-бээр. Хүн бүрүде кылып турар-ажылының түңнели көстүп чо-руурга, оон артык өөрүшкү кайда-боор.

Хеймер-оол Байыр-оол-овичиниң 30 чылдар дургу-зунда бичи чаштарга эртем-билиин, ынакшылын берип-чораанының бадыткалы ооң хөй-санныг шаңналдарының ара-зындан өөредилге адырынга-хөй чылдарда үре-түңнелдиг-ажылы дээш 2013 чылда аңаа-«Россия Федерациязының улус-өөредилгезиниң тергини» деп-хүндүлүг атты алганы.

Хензиг-оол Байыр-оолович-бо айның төнчүзүндө хоорай-башкыларының аразынга эртер-«Чылдың башкызы» мөөрейге-киржир дээш белеткенип турар. Башкыга бо мөөрейге чедиш-кинниг киржирин күзеп каалы.

Алдынай СОЯН.

Чуруктарны өг-бүлө архивин-ден алган.

Чинчи-шуру садып
алыр мен.

Харылзажыр
телефону:
8-923-374-95-81
8-929-317-24-22.

Реклама

УАЗ автомашинага артык
кезектерни

барын садып ап, чогуу чагыдып ап болур. Чагыдар болза,
өртээниң 50 хууун баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск
хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевирлиг үндөзиге парлаан.

Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база гастро-
энтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг эмчи
Нина Уйнуку-ооловна Доспанчик 18 харга чедир
уругларны хүлээп турар.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу,
3/3 кабинет 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон:
8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116

Телевирлиг үндөзиге парлаан.

НОВАЯ
МЕБЕЛЬ
ПО 1000
РУБЛЕЙ

столы, прихожие,
комоды...

Звони
8-903-077-74-74.

Охотничий би-
лет №17 006732
выданный на имя
Ондар Чингиз
Сергеевича счи-
тать недействи-
тельным.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинадының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны
чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңга эргежок чугула
чүүл—чолаачылар эргениң шынзылгазы не-
гетинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент
биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредириниң биле
чыылда доктаамал чоруп турар:

-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ»
категорияларның чолаачылары;

-айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны
(ДОПОГ);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле
орук шимчээшкининиң дүрүмнериниң техни-
муму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажир-
овказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чо-
руу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир
өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаа-
лыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң
графигин өскерттир арга бар, өөренип турар киж
бүрүзүңге онзагай кичээңгей.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555
Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаның дуржулгалы-
г башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг
болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң
Өөредилге адырыңга хайгаарал албаны тывыскан.

Телевирлиг үндөзиге парлаан.

Школаларга, ясли-садтарга туска

(стендилер, табличкалар, адресстер
болгаш чалалга, хүндүлүг бижиктер...)

Организациялар-биле керээ езугаар ажилдап
Өртектер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23, «Бизнес-инкубатор»
Тел.: 8-923-269-0760

Телевирлиг үндөзиге парлаан.

Чаа-Хөлдүң ниити билиг школазын 2014 чылда
кан Сергек Орланович ТЮЛЮШТУҢ адынга та
0170400000887 аттестаттың читкенин барымда
ону күш чок деп санаар.

МТЗ-80 садып турар. 892326090

Реклама

**С КРЕДИТ
ЕВРАЗИЯ**

89233895555

Займы на улучшение жилищ-
ных условий: квартира, дом,
выделение доли

**МАТЕРИНСКИЙ
КАПИТАЛ**

Ипотека под материнский капитал – доступный способ приобрести жилье

Вашей семье родился ребенок? Поздравляем! Вы имеете право получить сертификат на материнский капитал и улучшить жилищные условия, если ваша семья ютится в ветхом доме или платит деньги за съемную квартиру. Проблема в том, что средства материнского капитала вы можете использовать, когда малышу исполнится три года. К тому же ваша семья не подходит под условия банков о выдаче кредитов. Наша компания КПК «Кредит Евразия» поможет решить вашу жилищную проблему. С 2011 года на законодательном уровне разрешено использовать средства материнского капитала для покупки или благоустройства жилья, не дожидаясь достижения ребенком трех лет. Ипотека под МК является вполне законным способом приобрести недвижимость. В 2016 году сумма МК равняется почти 453 тысячи рублей, и этими деньгами можно погасить ипотечный кредит и выплатить по нему проценты. Наша организация зарегистрирована в реестре микрофинансовых организаций и имеет право выдавать гражданам займы. В настоящее время мы реализуем программу получения гражданами займов для улучшения жилищных условий в размере МК.

КПК «Кредит Евразия» разработал максимально удобный механизм приобретения жилья за МК. Обратитесь в нашу компанию! Мы сотрудничаем с крупными агентствами недвижимости и можем предложить вам множество вариантов, предоставим всю необходимую информацию, поможем с оформлением документов и советом. Мы рассмотрим заявку на выдачу займа бесплатно за один день. Официального подтверждения доходов не потребуется, поскольку точником погашения основного долга является материнский капитал. Мы будем сопровождать вас от подачи заявки до снятия обременения на недвижимость. Средства направляются на приобретение готовой квартиры или жилого дома — и пресловутый жилищный вопрос решен.

**Выдача займа в течение
5-7 дней с момента подачи
заявки,
выдача займа на
строительства жилья —
в течение 3 дней.**

Тел: 8-923-389-55-55
Адрес: РТ, г. Кызыл,
ул. Московская, 24,
1 этаж, (между Налоговой и Стрелковым клубом желтого цвета здание)

Ипотека под МК для многих молодых семей — это шанс приобрести жилье! Мы поможем вам воплотить мечту в жизнь!

По всем интересующим вопросам вы можете получить бесплатную профессиональную консультацию удобным для вас способом. Телефон: 8-923-389-55-55.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 5164. Номерни парламгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырыңга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республикасы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүтүрүш талазы-биле дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодаалдары редакцияга таарып барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өскө-даа авторлары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.